

IV. 11986.

П. Ноевъ.

Разгромът на Турция

сериите

(Описание на младотурския режимъ и балканската война; сраженията около Одринъ).

Прѣводна компиляция.

ш у т е н ъ.
Издание ИВ. ЛЪСИЧКОВЪ
1913.

РАЗГРОМЪТЪ на ТУРЦИЯ.

Турция, тази варварска империя, която е спъвала нашето историческо и културно развитие слѣдъ петъ вѣка, отъ деня на своето сжществуване върви не по пътя на цивилизацията, а по тоя на азиатския варваризъмъ. Като прѣмо слѣдствие отъ този тжменъ исторически животъ е оная деморализация въ нравитѣ на турското население, оная отпадъкъ въ държавния животъ на империята, извѣстенъ на цѣлъ културенъ свѣтъ. Всѣки по остъръ погледъ отдавна виждаше разперенитѣ черни крила на смъртта надъ Турция. Гнилостта на послѣдната изпъкна особено въ режима на младотурцитѣ, нещастнитѣ герои на Босфора въ втората половина на *балканската война*. Ето защо, когато става дума за разгромъ на турция, неможе да не се приказва за младотурцитѣ въ близкото минало, което ще анализираме въ кратцѣ прѣди всичко.

I.

Младотурскиятъ прѣвратъ; започването на Абдулъ Хамида.

Прѣди петъ години султанъ Абдулъ Хамидъ възстанови конституцията отъ 1876 год. Да стори това бѣше принуденъ отъ редъ сериозни причини. Армията и народътъ бѣха раздѣлени посрѣдствено редъ искусствени мѣрки. Обаче, поради фаворизацията въ армията. *Кървавото вътрѣшно управление*, почнаха да си пробиватъ пътъ революционнитѣ стремления. Въ армията зачестяваха мжтежитѣ; недоволството на

угнѣтеното турско население се изразяваше въ *бандитство*, а това на християнското население въ *четническо*. А всрѣдъ емигриралата турска младежъ въ Европа почнаха да никнатъ редъ политически организации, които напоследѣкъ се обединиха въ комитета „Единство и прогресъ“.

Въ тѣзи именно врѣмена международното положение на Турция се влоши. Въ 1908 год. ней се нанесе силенъ ударъ отъ Англия. Английската дипломация и Едуартъ VII силно бѣха се загрижили, за да създадатъ мощенъ противовѣсъ на тройния съюзъ, въ рѣцѣтъ на който Турция бѣше станала играчка; за тази цѣль Англия се обърна къмъ Русия. Срѣщата въ Ревелъ и изработената програма за реформитѣ въ Македония заплашваха турската самостоятелност. Когато Германия и Австро—Унгария отидоха много далечъ въ приятелството си къмъ Турция и алчно бѣха почнали да искатъ придобивки за смѣтка на Македония и Азия,—тогава турската порта силно почувствува, колко е била скъпа изгубената поддръжка на Англия. Но бѣше вече късно. Отъ друга страна, благодарение обстоятелството, че отъ всѣкъждѣ хвърляха алчни погледи на Турция, революционното движение придоби чистъ патриотически характеръ и получи необикновенна популярностъ всрѣдъ народа и армията. Когато Ниази бей побѣгна на гарата съ единъ разбунтуванъ се отрядъ, баталионитѣ единъ слѣдъ другъ почнаха да минаватъ на негова страна. Ето че пламна и народно въстание, дѣятелно участие въ което вземаха албанцитѣ. По цѣла Европейска Турция, почнаха да се свикватъ събрания, въ които се обсъждаше ужасното положение на Турция и развиващитѣ се събития. Особенъ мощенъ размѣръ вземаха масовитѣ движения, когато нахлуха всички младотурци въ Турция отъ Европа, кждѣто прѣживѣваха тежки минути.

Абдулахъ Хамидъ не можеше да не почувствува, че неговитѣ жестоки мѣрки: заточения, убийства, наказания, погроми; неговото вѣроломство, гнетъ, шпионажъ и прѣдателство; всичкитѣ негови опити, да заглуши всѣкакъвъ животъ и убие самото възпоменание за тържественно дадената нѣкога конституция, — сж безсилни да задушатъ революционнитѣ движения,

които се ширѣха по четиритѣ краища на неговата държава и армия. Ето защо той отстъпа—съ особенъ декретъ прогласи конституцията отъ 1876 година.

Революцията пламна най-първо въ Македония и луда радостъ обхвана различнитѣ слоеве въ империята: вѣковнитѣ врагове—турци, гърци, българи, албанци, евреи,—братски се цѣлуваха и прѣгръщаха; отъ всѣкъждѣ се чуваха възгласитѣ „свобода“, „равенство“, „братство“, „справедливостъ“; водителитѣ на религиознитѣ общества рамо до рамо излизаха на улицитѣ и манифестираха своитѣ симпатии; прѣдставителитѣ на християнскитѣ четници,—горски обитатели, въоръжени отъ главата до кракѣта, облѣчени въ овчи кожи. — отъ горитѣ слизаха и свободни се ширѣха изъ градскитѣ улици, кждѣто тѣлпитѣ ги привѣтствуваха като прѣдвѣстници на мира и кичеха съ вѣнци.

Трѣбва да се отбѣлѣжи, че общиятъ оптимизъмъ твърдѣ не се сподѣляше отъ „обединение и прогресъ“. Ето защо, като не се довѣряваха младотурцитѣ на Абдулъ Хамида, който разчиташе на столичната си войска, избраха града Солунъ за центъръ, отъ който се даваше тонъ на цѣлата младотурска организация, която опасваше цѣлата страна, включително и армията. При това положение на работитѣ, не ще и дума, че въ новия парламентъ младотурцитѣ имаха болшинство; за прѣдседателъ бѣше избранъ даже тѣхния виденъ лидеръ Ахмедъ Риза.

Скептицизмътъ и недовѣрието на комитета много скоро се оправдаха. Абдулъ Хамидъ, които бѣше дълги години пълновластенъ десподъ, неможеше да гледа съ спокойствие единъ парламентъ, да търпи ограниченията на една конституция. Ето защо той чакаше удобенъ случай да се избави отъ парламента и дотегливитѣ реформатори. Нѣкои събития подхраниха неговитѣ надежди,

Първиятъ великъ везиръ бѣше *Кючукъ Саидъ* наша при конституционния режимъ. Неговиятъ кабинетъ бѣше смѣтенъ: състоеше се отъ млади и стари турци. Неопрѣдѣлеността на кабинета тласкаше младотурцитѣ къмъ смѣна на кабинета, за да се заематъ всичкитѣ министерски портфейли отъ тѣхни привърженици. Обаче изборътъ за новъ великъ везиръ се

указа още по несполучливъ, защото поста се зае отъ *Кямилъ паша*, единъ отъ най-забължжителнитъ, единъ отъ най-въроломнитъ турски политици. Още въ началото младотурцитъ видѣха, че той не заслужава тѣхното довѣрие: своята властъ гледаше да използва, за да застави министритъ на войната и флотата да си подадатъ оставкитъ. По този начинъ Кямилъ паша искаше да смѣни цариградския гарнизонъ съ прѣданиитъ на султана войски. Неговитъ замисли не се осъществиха. Парламентътъ му поиска обяснения, послѣ които му гласува недовѣрие. Неговото везирско мѣсто се зае отъ главния инспекторъ на Македония, Хюсенъ Хилми паша.

Управлението на Хилми паша се свърши още по-скандално отколкото това на Кямилъ паша, макаръ лично Хилми, може би, е много по-малко виноватъ отколкото Кямилъ паша. Прѣзъ мѣсецъ Априлъ 1909 год. Абдулъ Хамидъ се опита да осъществи намѣреното си възвѣрне прѣдницата си неограниче на властъ. Голѣмата частъ отъ цариградскитъ войски и широката цариградска маса заискаха заведнажъ възвръщането къмъ шариата, оставката на великия везиръ и тази на прѣдседателя на парламента Ахмедъ Риза. Метежницитъ се брояха по-вече отъ сто хиляди. Една частъ отъ тѣхъ се трупаше около парламента, а другата — къмъ Илтъсъ Къошкъ. Султанътъ побърза да изпълни тѣхнитъ „искания“, които искания явно бѣха негови желання. За едно кратко врѣме той си възстанови властѣта.

Комитетътъ „обединение и прогресъ“, обаче се указа подготвенъ къмъ събитията. Той не се изненада. Още слѣдъ опита на Кямилъ паша да направи прѣвратъ, комитетътъ почна да съсредоточва усилено дѣятелността си въ Солунъ. Тамъ се събираха прѣдницитъ негови офицери и, като се ползуваше отъ подръжката на своитъ едномишленици, заемащи отговорни постове, почна да стѣга полека — лека военнитъ отряди; същеврѣмено се обсъждаше и плана за дѣйствие. Когато Абдулъ Хамидъ вече тържествуваше за побѣдата отъ Македония трѣгнаха прѣданиитъ легиони на млада турция и на конституцията къмъ Цариградъ подъ прѣдводителството на Махмудъ Шефкетъ паша, който

си спечели громката слава на генияленъ военоначалникъ съ своитъ разпореждания при свалянето на Абдулъ Хамида и господството надъ цариградъ. Отъ този моментъ той стана най-популярния и влиятелния челоуѣкъ, а Абдулъ Хамидъ се изпрати на заточения въ Солунската вила Алатини.

Младотурскиятъ режимъ по такъвъ начинъ се затвърди и осигури. Султанския прѣстолъ се зае отъ законния наслѣдникъ принцъ Решидъ, подъ името Мохамедъ V. При встъпването на прѣстола тѣй си изказа радостѣта, че се явява прѣвъ конституционенъ султанъ. Но слѣдъ три години картината се измѣни твърдѣ рѣзко.

Армията се отвърна отъ младотурския комитетъ. Голѣма частъ отъ населението захрани най-враждебни чувства къмъ него. Колкото се касае за Македония — мѣстото на първитъ блѣскави успѣхи на младотурцитъ, ето какво пише единъ кореспондентъ на в. *Times*'а по този поводъ:

„Сега Македония прѣдставлява, наистина съвсѣмъ друга картина. Не само българи или гърци, *rag excellance*, но и албанци независимо отъ това, дали сж християни или муслюмани, — изпитватъ ужасна ненавистъ къмъ лидеритъ на великата революция прѣзъ 1908 година“ . . .

Воениятъ министъръ Махмудъ Шевкетъ паша бѣше принуденъ да си подаде оставката; заедно съ него падна цѣлиятъ кабинетъ на Саидъ паша. Властѣта се зае отъ новъ кабинетъ, състоящъ се отъ лица, които играеха видна роля при стария режимъ. Цѣла Албания пламна отъ силни възстания. Парламентътъ, болшинството на които бѣше къмъ младотурцитъ, почна да се клати и скоро трѣбваше да бжде разстроенъ. Почна да се говори даже за свалянето на султана.

А трѣбва да се отбѣлѣжи, че въ тѣзи събития, които се разиграваха съ кинематографическа бързина, ясно се прогледваше гнилѣстѣта на Турция и нейния неминуемъ разгромъ, на който сме свидѣтели днесъ.

II.

Младотурцитѣ и албанскитѣ възстания.

Първитѣ стремления на албания къмъ независимостъ си водятъ началото още отъ прѣди сто години. Янинския войвода Али паша мечтаещи въ тия тъмни врѣмена за образуването на една самостоятелна държава отъ Албания Тесалия и Гърция. Неговитѣ мечти се разбиха отъ турцитѣ. Прѣзъ втората половина на миналото столѣтие тѣ подхвърлили на невѣроятни изтезания и опустошения Албания съ цѣль да наложатъ мохамеданството въ различнитѣ нейни краища. Общата участъ, общитѣ изпитания сближили сѣвернитѣ католически плѣмена съ южнитѣ мохамедански, и образувалата се „Албанска лига“ съумѣ да настоява, за да влѣзатъ всичкитѣ части на Албания въ Турската империя като автономия провинция. Само съ течение на врѣмето на турцитѣ се отдаде да ликвидиратъ съ лигата и „успокоятъ“ Албания.

Турцитѣ прѣстанаха да се занимаватъ съ пропагандата на мохамеданството. Това даде на Албания относително спокойствие нѣколко дѣсетолѣтия. Но малко по малко Албания почна да се прѣвръща въ провинция, която първа почна да се ползува съ голѣми привилегии. Тайната на тази промѣна въ отношенията на цариградското правителство къмъ Албания се заключава въ това, че тя почна да се ползува съ изключителнитѣ симпатии на Абдулъ Хаида. Султанътъ, който бѣше извършилъ толкова насилия и който се страхуваше отъ заговори за мжстъ, се нуждеше отъ силна лична стража. А тъй като албанцитѣ се отличаватъ съ необикновени физически качества и беззавѣтна сърдечностъ и прѣданостъ; тъй като тѣ

сѣ относително малко културни и съвсѣмъ чужди на столичното население, Абдулъ Хаида си създаде особенъ корпусъ отъ албански тѣлохранители. Но той, като дълновиденъ политикъ, не само добръ възнаграждаваше послѣднитѣ, а се стараше да прѣдрасположи къмъ себе си цѣлия народъ, отъ който подбираше своитѣ слуги, Албанцитѣ се освобождаваха отъ неудобствата на общата военна повиностъ; за тѣхъ се нареждаше особенъ редъ за събиране на данъци, които почти не себираха никога; тѣ се управляваха и съдѣха съгласно своитѣ традиции, обичаи. Въ честитѣ стълкновения на албанцитѣ съ народитѣ отъ сѣверна Турция, винаги правителството подкрѣпваше албанцитѣ безъ да се създаде малко по-малко една дълбока бездна между Албания и Турция, граница, създадена не-принудено отъ султана.

Послѣ революцията настѣпаха съвсѣмъ други врѣмена. Мохамедъ V. въ качеството си на конституционенъ монархъ не се нуждеше отъ особена албанска гвардия и бѣше лишенъ отъ възможността да я възнаграждава по способа на Абдулъ Хаида. Въпроситѣ на организацията на полковетѣ, войската и др. т. почнаха да се обсъждатъ въ парламента; неговитѣ рѣшения се привеждаха въ изпълнение отъ отговорнитѣ министри. И тукъ и тамъ, и въ законодателния органъ и въ правителството, рѣшително прѣобладаваха, както знаемъ, младотурцитѣ; а тѣ прѣди всичко се стремѣха да създатъ обединена отоманска империя. Естествено че между тѣхъ и албанцитѣ трѣбваше да се появи конфликтъ.

Младотурцитѣ често се упрѣкваха, че сѣ крайни „националисти“. Не ще и дума, че тѣ заслужаваха тѣзи упрѣци. Тѣ бѣха длъжни да зачитатъ сложилитѣ се исторически особености на албанцитѣ, арабитѣ и др. нации. За поставеното на своитѣ национални задачи тѣ разполагаха съ много срѣдства и въ това отношение отиваха много далеко; тѣ не се ползуваха и съ добри административни приеми — често ставаха смѣшни и прѣдметъ на умраза. Обаче не трѣба да се отказва, че основната идея въ тѣхната политика е върна. Правата на човѣка и гражданина тѣ признаваха за всичкитѣ народности на Оттоманска империя.

Било би голѣма непослѣдователностъ, ако биха оставили албанцитѣ съ привилегиитѣ да не плащатъ никакви данѣци и да носятъ общата войнска повиностъ. А това бѣха тѣхни главни искания; всичко останало възникна въ процеса на борбитѣ.

Първото възстание на албанцитѣ пламна въ края на мѣсецъ априлъ 1909 год. Албанцитѣ рѣшително се отказаха да плащатъ данѣци и да отбиватъ войнската си повиностъ. Отъ благодарностъ къмъ стария режимъ, който имъ гарантираше тия привилегии, тѣ почнаха да го величаятъ и искатъ неговото възстановяване. Младотурцитѣ се опитаха да потушатъ възтанието съ оржжие. Въ началото имаха успѣхъ. Но, когато въ свикалия се албански конгресъ въ Дибръ на 27. юлий почнаха да се обсъждатъ условията за мира, стана явно, че албанцитѣ не приематъ прѣложенитѣ условия отъ младотурцитѣ. Тѣ искали цѣлъ редъ реформи, нѣкои отъ които съ явно прогресивенъ характеръ; но тѣ категорично отхвърляли общата войнска повиностъ и въ текста на резолюцията си съвършено отхвърляли клетвата на вѣрностъ къмъ конституцията, на която настояваха младотурцитѣ. Послѣ това отново почнаха военнитѣ дѣйствия които се прѣкратиха само прѣзъ зимата.

Правителството при все това се помъчи да прокара въ Албания прѣдложенитѣ реформи. И въ това отношение то мина границата на разумностъ. Съвсѣмъ неумѣстно бѣше исканието да се замѣни латинския шрифтъ въ албанскитѣ училища съ турския. Но още по-голѣма грѣшка бѣше, че младотурцитѣ отказваха да се занимаватъ съ прѣдъявенитѣ желанія на албанцитѣ. Тѣзи желаніе забѣлѣжително се отличаватъ отъ тѣзи, изразени въ резолюцията, приета въ Дибръ. Главно албанцитѣ настояватъ сега на това—да бжде произведено всеобщо прѣброяване на населението и да се изработи кадастъръ, който да се постави въ основата на едно справедливо облагане съ данѣкъ; войнската повиностъ да се отбива само възъ основа на особенъ законъ, създаденъ за албанцитѣ. Останалитѣ искания като исканието за всеобща амнистия, постройката на желѣзни пѣтища—бѣха натѣлно приемливи за младотурцитѣ, а исканието за отмѣна зап-

рѣщението на носенето оржжие и много други отъ подобенъ характеръ—не носѣха принципенъ характеръ. Намѣсто да се обсъждатъ всичкитѣ тѣзи въпроси и да се достигне съглашение, което този пътъ много лесно можеше да се постигне, младотурското правителство повиши акциза въ Косовския вилиятъ. И послѣ такава дрѣска данѣчна мѣрка съвсѣмъ не е чудно, че цѣла Албания отново бѣше обхваната отъ възстания. Младотурска политика!

Второто възстание бѣ много по-ожесточено отколкото първото. Когато 16-хилядната армия на Шефкетъ Тургутъ паша не можа да се справи съ възстаницитѣ, противъ тѣхъ трѣгнаха 40-хиляди челоуѣка съ съотвѣтствующето количество пушки подъ началството на самия воененъ министъръ Махмудъ Шефкетъ паша. Разбира се, тази армия покори албанцитѣ; възтанието се потуши. Но потушването на това възстание съ военна сила съставлява втората крупна грѣшка на младотурцитѣ. По всѣка вероятностъ, съ прѣговори у мирна найстойчивостъ тѣ можеха да достигнатъ своитѣ цѣли, ако и по-късно. Противодѣйствието на албанцитѣ главно се обвинява съ това, че новото положение за тѣхъ е било твърдѣ странно. Постепенно, при отсъствието на рѣзки репресии, тѣ биха свикнали съ него, защото всички политически реформи обематъ интереситѣ на цѣлата дѣржава. Грубата сила ги само дразнѣше. И успѣхътъ на Махмуда Шефкетъ паша бѣше само привиденъ. Албанцитѣ бѣха заставени да си прѣдадатъ оржжието, но, за чудо, отъ 79,000 оржжия, събрани отъ властитѣ, само една малка частъ се оказаха отъ новата система. А не трѣбва да се забравя, че албанцитѣ сж извѣстни по това, че тѣ обичатъ прѣкрасното оржжие . . .

Новия опитъ да се събератъ дѣнѣцитѣ — прѣзъ пролѣтѣта 1911 година — подигна ново възтание. Главната роля въ него играха мередитѣ, католическо албанско плѣме, Отново турцитѣ дигнаха войска. Но когато австрийскиятъ министъръ на вънкашнитѣ работи, графъ Еренталъ, се застъпи за мередитѣ подъ прѣдлогъ, че тѣ като католици, се намиратъ подъ покровителството на Австрия, — турцитѣ направиха отстъпки, като се опасяваха отъ международни усло-

жения. Тѣ се съгласиха да приематъ въ обятията си „подчиненитѣ“ албанци при условия, които бѣха много далечъ отъ прѣднитѣ искания на младотурцитѣ и които ясно говореха, че турската побѣда не е нищо друго, освѣнъ едно ужасно сходство съ поражението. Почна да се умиротворява Албания съ отстъпки. Султанъ Мехмедъ V. направи обиколка изъ Албания, като раздаде амнистия и остави за нуждитѣ на този край много пари.

Тѣй бѣ „потушено“ третото албанско, въстание отъ новия режимъ. Отъ само себе си се разбира, че този начинъ за прѣкрятване на вълнения — отстъпки само слѣдъ нищо не донесли репреси — е лошъ и примитивенъ. Винаги турското правителство е било по отношение на албанцитѣ примитивно и непослѣдователно — ето защо, то е изкълчило окончателно тѣхнитѣ отношения. Послѣ различни изпитни албанцитѣ сж само ожесточавали, а послѣ направенитѣ отстъпки, мѣлкомъ турското правителство иде да имъ внуши, че съ въстание тѣ много по-скоро ще достигнатъ своитѣ национални цѣли, завѣти отколкото съ подчинение. Този изводъ, очевидно, сж си направили изъ четиригодишната „жива“ история на своитѣ въстания.

III.

Обратъ въ обществ. мнѣние.

Ние видѣхме, че за възстановяването на конституцията отъ 1876 година съвмѣстно сж дѣйствували войската и младотурцитѣ. Въ организацията „Обединение и прогресъ“ влизаха много офицери, повечето отъ които сж възпитаници отъ вишитѣ военни училища. Дълго врѣме политиката на младотурцитѣ намиралаше дѣятелна поддръжка въ армията. Най-висшиятъ моментъ на пълно единство, разбира се, бѣ прѣвземането на Цариградъ отъ Махмудъ Шевкетъ и мжжественото

поведение въ тѣзи дни на младотурцитѣ, особено на прѣдседателя на турския парламентъ Ахмедъ Риза. Войската, като материално силна, и младотурцитѣ, като идейни ръководители, спасиха тогава конституцията и, ползувайки се съ неограничено могъщество, съвмѣстно въведоха политически порядкъ и опрѣдѣлиха сждбата на правителството и монарха. И всѣкой, който би сждилъ отъ тѣзи външни факти, би дошълъ до заключение, че армията и младотурцитѣ — сж понятия тождествени, че младотурската патрия е само политическа организация на армията. По горѣ вече е отбѣлѣзано, че такъвъ възгледъ не отговаря на дѣйствителността.

Младотурската партия е партия прѣимуществено на теоритицитѣ. Нейнитѣ възгледи сж сформирувани, главно, задъ граница, въ Лондонъ, Парижъ отъ емигрантитѣ и понѣкога и отъ тѣзи военни, които въ Европа си получаваха образованието. Общността въ интереситѣ съединяваше тѣзи теоритици съ армейската маса, но масата все таки биваше недоволна по своему. Ней бѣха чужди идейнитѣ увлѣчения и своята революционностъ тя черпѣше отъ тѣзи недостатѣци на съществующия строй, които тя непосредствено осѣщаше. Тя бѣ повикана да служи на военното дѣло — ней не даваха, оржжия по цѣли мѣсеци и години гледуваха по долнитѣ офицерски и войскови чинове. Произволитѣ, шпионаритѣ висѣха надъ широката армейска маса; и тя страдала отъ вѣчната политика на „любимцитѣ“ отъ прѣдпочитането на тѣзи, които не че служатъ, отколкото „раболѣпничатъ“ и пълзятъ. Да се положи край на тѣзи порядки въ армията — ето защо искаше въстание на тази маса. и на първо врѣме тя си достигна цѣлитѣ. Съ установяването на младотурския режимъ положението на армията съществено се измѣни. Най-Ярката промѣна се състоеше въ това, войската редовно почна да си получава заплатитѣ, и въ ржцѣтѣ на войницитѣ се даде великолѣпно оржжие, което ржждѣше въ арсеналитѣ прѣзъ султанството на Абдулъ Хаида.

Обаче, армията трѣбваше твърдѣ скоро да се убѣди, че и младотурцитѣ не обладаватъ вълшебния жезълъ, за бързото излѣкуване на всички рани, Прѣ-

ди всичко необходимо е да се отблъжжи, че международното положение на Турция не е било никога тъй безотраднo, както прѣзъ четирегодишния режимъ на младотурцитѣ. Още отъ първитѣ дни на новия режимъ се почнаха редъ затруднения, които произхождаха изъ алчнитѣ намѣрения на великитѣ и малки държави. Турцитѣ бѣха принудени прѣзъ всичкото врѣме да се готвятъ за война и държатъ въ бойна готовностъ голѣми отрѣди на три граници. Нѣмаше дѣйствително война, но иперията не можеше да се радва и на миръ. Соллатитѣ бѣха отрѣгнати отъ своитѣ полета а офицеритѣ бѣха обрѣчени на еднообразния и скученъ лагеренъ животъ. При такива условия никога не се култивира доволство. Въ армията скоро се почна брожение. Младотурцитѣ почнаха да обвиняватъ въ неспособностъ, че не могатъ да се справятъ съ политически задачи. Положението се усложни още по-вече съ изникналата италияно—турска война. Цѣли армии се струпаха по брѣгови линии, където се прѣдолагаше италиянитѣ да направятъ десантъ. Напримѣръ, въ Смира бѣха сгруппирани по-вече отъ 100,000 челоуѣка. И тѣзи армии бѣха обрѣчени на бездѣйствие вслѣдствие на съвършено изключителния характеръ на тази война! Ежедневнитѣ упражненія не бѣха въ състояние да прогонватъ мислитѣ по това че изъ роднитѣ краища гинятъ ронливитѣ жита. И незадоволството растѣше съ часове.

Обаче, оттукъ негрѣбва да се твърди, че прѣзъ това врѣме оржжието на турския войникъ не е стрѣляло, както че и тѣхната сабя не е обагрена съ кръвта на неприятеля, Не. Въ кръвопролитния походъ участваха цѣли корпуси, даже стохиландни армии — но, както видѣхме малко по-горѣ, тѣзи походи бѣха отправени противъ турскитѣ подданици — арабитѣ и албанцитѣ — и пролѣтната кръвъ бѣше братска кръвъ. И, ако принудителната бездѣйностъ извиква незадоволство, то необходимостта да се пролива братска кръвъ поражда по настояще възмущение. Малко по-малко сториинитѣ на младотурцитѣ, които се смѣтаха за виновници на всичко това; почнаха да намаляватъ да дезертиратъ, ропотътъ ставаше по-силенъ и по-силенъ. И, както това всѣкога бива, къмъ сериознитѣ и важни причини

се присъединяватъ лични мотиви и дребновости. И младотурцитѣ почнаха да ги обвиняватъ даже и въ това, че, при производството на извѣстни лица въ по-висши чинове, се водятъ повечето отъ своитѣ лични симпатии, отколкото отъ заслугитѣ на даденитѣ лица. Този упрѣкъ е справедливъ: младотурцитѣ винаги се стараеха отоварнитѣ длѣжности да се заематъ отъ тѣхни съмишленици. А това обстоятелство отблъсваше армията отъ младотурцитѣ. Напоследъкъ $\frac{3}{4}$ отъ цѣлото число на офицеритѣ и войницитѣ бѣха настроени противъ тѣхъ.

Офицеритѣ свикнаха съ политическия животъ. По рано посѣщаваха клубовѣ на младотурцитѣ, напоследъкъ напротивъ — посѣщаваха клубовѣ на тази партия, която биваше опозиционно настроена противъ младотурцитѣ въ парламента и цѣлата държава. Такава силна опозиция правѣше на младотурцитѣ тѣ нарѣчената партия „Либералната уния“. Либерална тя се явяваше само на думи и име. По своята програма и дѣятелностъ по скоро тя заслужва да се нарече консервативна. Но това обстоятелство, че нейнитѣ настѣпления сж отправени противъ младотурцитѣ, обкржватъ нейния ликъ съ ореола на борбата за „свободата“ защото младотурцитѣ не се спираха прѣдъ никакви насилия — само и само да прокаратъ реформитѣ си. Покрай участвуването на офицеритѣ въ събранията на либералитѣ, офицеритѣ почнаха да обсжждатъ създалото се положение и самостоятелно. По такъвъ начинъ се създаде особенъ офицерски комитетъ, който функционира редовно. Главниятъ въпросъ, разглежданъ въ тази политическа организация на военнитѣ бѣше, какъ да се борятъ съ дѣятелността на младотурцитѣ и съ влиянието на комитета „Обединение и прогресъ“.

Явна опасностъ застрашаваше младотурцитѣ. Не само недоволството на армията стана явенъ фактъ, но, което бѣше още по-гибелно, съ силенъ напѣнъ послѣ да дири начинъ да се прояви. Наистина, почнаха да никнатъ отначало твърдѣ бавно и страховито политически организации, на които мислитѣ и настроението бѣха прѣмо враждебни на младотурцитѣ. Правителството, като съзнаваше опасността, правѣше о-

пити да се бори съ тях. Но и тука младотурцитѣ неповториха сжщитѣ грѣшки, които направиха съ отношение Албания. Вмѣсто да схванатъ основнитѣ причини на явленията и да се постараятъ да ги отстранятъ, тѣ правѣха неимовѣрни усилия за отстраняването на вънкашнитѣ признаци и прояви — крупитѣ мѣрки бѣха тѣхнитѣ обичайни срдства при борбата. Махмудъ Шефкетъ паша, макаръ никога да не принадлежеше къмъ организацията на „Обеденение и прогресъ“, издаваше указъ слѣдъ указъ, като запрящаваше на офицеритѣ да се занимаватъ съ политика. Разбира се, че сждбата на тѣзи укази бѣше сждбата на всички подобни мѣроприятия: тѣ не произвеждаха почти никакво впечатление. Нѣщо повече: обсъждането на указитѣ ставаше причина офицеритѣ да се занимаватъ съ общото политическо положение на страната.

Началото на новата политическа организация въ армията се положи, изглежда, въ Монастиръ. Тамъ се основа тайно политическо общество, наречено „Защита на отечеството (Гивсъ — и — ватанъ). Къмъ това общество се числѣха изключително офицери. Отначало въ него буйно се разискваше политиката на комитетата „Обеденение и прогресъ“ („Иттигадъ — ве — терекки“); по послѣ сиороветѣ се прѣкратиха, защото защитницитѣ на послѣдния съ невероятна бързина ставаха негови отчаяни противници. Главнитѣ искания на новото общество се свеждатъ къмъ двѣ точки: 1. Кабинетатъ на Саидъ паша да бѣде разтуренъ и 2. противъ прѣжния кабинетъ на Хакки паша да се нареди сждено прѣслѣждане. Но прѣди всичко трѣбвало да се унищожи влиянието на тайния комитетъ „Обеденение и прогресъ“.

Тѣзи искания, въ които не е трудно да се види сходството съ тѣзи на възстаналитѣ албанци, бѣха разпратени съ особенъ циркуляръ з. обсъждане отъ офицеритѣ на всичкитѣ войскови части. Навсѣкда ставаха явни и тайни събрания. Политическата страсть бѣ обханаля цѣлата армия. Малко по малко тайнитѣ общества, аналогични на „Защита на отечество“, заникнаха и въ други мѣста; послѣ се обедениха всичкитѣ общества въ нова тайна воена лига.

Първото осѣзателно проявление на сжществуващата тайна лига бѣ това — отказването на нѣкои си воински части да се подчиняватъ на разпорежданията на военното министерство. Противъ албанцитѣ, съ които не можаха да се справятъ разположенитѣ гарнизони въ Албания и Македония, бѣха изпратени войници отъ Солунъ, Цариградъ, а по послѣ отъ лагеритѣ на Смирна. И тѣзи събития правѣха силно впечатление на правителственитѣ кръгове. Не само че цѣли баталиони отказваха да стрѣлятъ братята си, но почнаха цѣли отряди да минаватъ къмъ страната на албанцитѣ, а по послѣ цѣли баталиони. Напразно Махмудъ Шевкекъ се обръща къмъ офицеритѣ, генералитѣ, къмъ команданта на монастирския корпусъ съ възвания. Нему се отговаряше съдържано, опрѣдѣлено, че макаръ армията не трѣбва да се мѣси въ политика, обаче, офицеритѣ не могатъ да не съчувствуватъ на войницитѣ, които не искатъ да воюватъ съ братята си,

Махмудъ Шефкетъ се натъкна на явно неподчинение. Той трѣбваше да се убѣди че неговия авторитетъ е накърненъ. Той направи послѣденъ опитъ да овладее положението. Въ парламента прѣдложи единъ законопроектъ, съ които цѣлѣше да изгони навсѣгда политиката отъ армията. Но при отсъствието на взаимно разбиране, този законъ произведе сжщото дѣйствиe, каквото имаха по-раншитѣ укази и заплашвания. Нѣщо по вече: ако на заповедитѣ се отговаряше просто съ едно неподчинение, то на този законъ разбунтувалитѣ се войски реагираха, посрѣдствомъ заплашвания! Разбира се, не заплашванията и разклатеното здраве на Махмудъ Шефкетъ паша бѣха причина за подаване на оставка! Махмудъ Шефкетъ паша почувствува, че почвата подъ неговитѣ крака се рони. Той неможеше да намѣри сили, за да спаси армията отъ деморализацията, — ето защо, трѣбваше да напустне поста си — другъ изходъ за него нѣма.

Излизането на Махмудъ Шефкета въ оставка бѣше първи явенъ признакъ, че кризисътъ е обхваналъ цѣлата империя. Изведнажъ стана явно, че оставката на военния министъръ е началото на „оставкитѣ“ на младотурцитѣ. Саидъ паша се опита да се удържи на висотата на положението и скрие за нѣколко време

настъпния общъ кризисъ. Това нему се отдаде, но само за нѣколко дѣня, Въпреки че кабинета получи вота на доверіе отъ парламента, кабинета трѣбваше да си подаде оставката. Явенъ признакъ, че причината на кризиса лѣжи вънъ отъ парламента! Отъ този моментъ въ Турция се разиграха събития които нѣкои си вѣстници наричаха „турски флосъ“

IV.

Грѣшкитѣ на младотурцитѣ и мѣчнотиитѣ.

Четиригодишното политическо господство постави партията на младотурцитѣ въ изключително положение. Не само въ палата на депутатитѣ тѣ имаха болшинство; тѣ направляваха дѣятелността и на министритѣ. И това имъ се отдаваше даже и въ тѣзи случаи, когато не всички министерски портфейли се заемаха отъ тѣхни привърженици. Младотурцитѣ заемаха губернаторскитѣ постове, както и всичко посолства въ Европа. Тѣмъ принадлежаха много виши длѣжности въ армията; тѣ сполучиха да влѣзатъ даже въ двореца на султана и да заематъ влиятелни придворни длѣжности. Всичкитѣ нишки на тази разклонена организация се сбираха въ централния комитетъ на „Обединение и прогресъ“. Централниятъ комитетъ често заседаваше въ Солунъ, но понякога промѣняше своята резиденция въ други градове. Обикновено всички политически въпроси се обсъждаха въ комитета. Затова неговитѣ рѣшения ставаха опрѣдѣлени директиви за министритѣ, за депутатитѣ, за провинциалнитѣ администратори. Въ комитета се издигаха гѣзи или други личности, като напримѣръ, Ахмедъ Риза или сегашния генералъ секретаръ на комитета, Еюбъ Сабри бей. Но той всѣкога съхраняваше колективния характеръ на учереждението, „комитета“. До колко ог-

ромно влияние имаше тази организация въ живота на Отоманската империя, може да се сѣди отъ животинската ненавистъ, съ която се отнасятъ сега къмъ нея най-разнообразнитѣ кръгове и слоеве.

Най-характерната черта въ свърѣшения кризи съ е тази, че всичко е отправено противъ комитета. Противъ него се бори „либералната уния“; за да се отстрани комитета, трѣбваше най-демонстративно офицеритѣ и мятежницитѣ албанци да не се подчиняватъ на началството; противъ него бѣше отправенъ всѣки разкратъ отъ старонницитѣ на стария режимъ. До колко заслужаваше комитета тази ненавистъ?

Отъ всичкитѣ политически прѣгрѣшения на комитета най-тежкото е това: той не показва.

Тѣзи редове сѣ писаха прѣзъ мѣсець августъ 1912 г. достатъчно разбиране на прѣживѣвания моментъ и не съумѣ да оцѣни отношението на страната къмъ себе си. Той бѣ запазилъ твърдѣ много отъ миналото, когато младотурцитѣ живѣяха задъ граница и обсъждаха всички въпроси само теоритически. Безъ да взема прѣдъ видъ четиригодишния опитъ, комитетътъ до послѣдно врѣме считаше за свършенъ фактъ това или онова прѣдприятие, щомъ то биваше рѣшено въ комитета и прѣдложено въ парламента за секция. Той забравяше, че между рѣшението и прокарването му въ живота има дълга верига ето материални прѣгради. Най-добриятъ теоритикъ може да се укаже нѣкога много лошъ практикъ, ако не държи смѣтка за послѣднитѣ, ако своитѣ постройки гради въ въздуха. Въ Турция трудноститѣ за прокарването на извѣстни реформи се увеличаватъ още съсъ това, че населението ѣ съвсѣмъ не е еднородно: това което е годно за Албания, съвсѣмъ непригодно е за аравийскитѣ вилаяти. Отъ тази гледна точка, голѣма грѣшка е тази политическа централизация, тѣй широко прокламирана отъ младотурцитѣ.

Главнитѣ задачи на младотурцитѣ бѣха двѣ: да закрѣпнатъ и подобратъ финансовото положение на страната и да реорганизируютъ армията, защото безъ тѣзи реформи, споредъ тѣхъ, не би могла да съществува Турция като самостоятелна държава. Разбира се, нужднитѣ бѣха цѣла редица економически реформи, необхо-

дима бѣше реорганизацията на училищата и правосъдието нужди, които личаха въ програмата на младотурците. Но извънредно голѣмитѣ мъжнотии отъ международенъ характеръ ги заставѣше да се спратъ само върху най-сжщественитѣ реформи. Никое правителство не е дѣиствувало при такива трудни обстоятелства, както турското послѣ ревелската срѣда! Отъ хищническитѣ апетити на великитѣ сили турското правителство не можеше свободно да си отдѣхне. Но въпреки това, финансовитѣ и военни реформи младотурцитѣ не отпускаха отъ ръцѣтъ си и въ това отношение направиха толкова, колкото никой до тѣхъ не направи. Воеонитѣ реформи се намираха въ ръцѣтъ на Махмуда Шефкетъ паша, а финансиитѣ бѣха подобрили отъ Джавизъ бей. Нему първо се отдало да състави правиленъ бюджетъ.

За реорганизацията на армията бѣше необходима всеобща воинска повиностъ, за реорганизацията на финансиитѣ — равномерно разпрѣдѣлѣние и правилно облагане съ данъци. Разбира се, младотурцитѣ съвсѣмъ не изработиха идеална данъчна система! Но тѣ се стрѣмѣха поне къмъ това — отдѣлнитѣ провинции равномерно да облагатъ съ данъци. И тукъ бѣше сждено да се натъкнатъ на непрѣодолими трудности. Прѣди всичко въ Албания. Ний видѣхме, че албанскитѣ възстания прѣзъ всичкото врѣме вирѣятъ на тази почва. Албанцитѣ не искаха да си отбиватъ военната повиностъ, нито пъкъ да плащатъ данъци наравно съ другитѣ граждани на империята.

Практическитѣ политици биха намѣрили способъ за излизане отъ затрудненията, Лесно би се намислилъ компромисъ, какъвъ, както видѣхме по-горѣ, прѣдложиха самитѣ албанци. Но младотурцитѣ бѣха твърдѣ послѣдователни, твърдѣ праволнейни отначало, за да дирятъ компромиси, — ето защо рѣшиха да принудятъ албанцитѣ, къмъ подчинение. А това рѣшение бѣше голѣма грѣшка, както показаха и самитѣ обстоятелства. Въ лицето на младотурцитѣ прѣтърпѣ пълно фiasco, политическия идеализъмъ.

Другитѣ грѣхове на младотурцитѣ произтичаха отъ тѣхния идеализъмъ. До послѣдния моментъ тѣ не оцѣнѣваха тѣзи отрицателни отношения, къмъ

каквито се придържаха. Тѣ съзнаваха, разбира, че иматъ врагове; но че тѣзи врагове сж тѣй много и тѣй силни — съвсѣмъ не мислѣха. Младотурцитѣ се горчиво мамѣха, относително характера и размѣра на албанското движение.

Когато албанцитѣ се събираха на митинги въ своитѣ градове; когато тѣхнитѣ отряди се движеха по различнитѣ пѣтища и планини, младотурскиятъ министъръ на вътрѣшнитѣ работи, Хаджи Аеилъ бей, рѣши да посѣти Албания и лично да се запознае съ размѣра и характера на движението. Съ това той послѣдва добрия обичай и примѣра на Мухамеда V. — при пътуването си носѣше много голѣмо количество пари. Излишенъ оптимизамъ! — Той мислѣше, че движението може да се парализира съ подобни палиативи. Въ самата Албания той нищо не видѣ. Обходи всички краища, съвѣщава се съ албански прѣдставители, съ турскитѣ губернатори, съ началницитѣ на военитѣ отряди — изнесе общото впечатление, че всичко е благополучно. Въ такъвъ смисълъ написва своя докладъ послѣ връщането си. И лековѣрниятъ кабинетъ се отнесе къмъ доклада съ пълно довѣрие, безъ да се гледа че начело стоеше единъ опитенъ политикъ като Саидъ паша, А такива грѣшки никога не оставатъ ненаказани.

Послѣ оставката на Махмудъ Шефкетъ паша на военния министъръ биде прѣдлаганъ на нѣколко лица: на Махмудъ мухтаръ паша, на Назимъ, паша и на Хуршидъ бей. Но нито единъ се съгласи да приеме наслѣството на Махмудъ Шефкетъ паша. Първитѣ двама, обаче, приемали поста, особено Назимъ паша, при условия твърдѣ много противорѣчиви на политиката на младотурцитѣ. А именно въ това се заключаваша трудноститѣ. Но все таки Саидъ паша даваше успокоителни обяснения въ палата. Но когато военната лига задѣйствува нервно и Цариградскитѣ и Одрински гарнизони са завѣднуваха, Саидъ паша отстъпи. Своята оставка той мотивира съ това, че не може да намѣри лица, които да се съгласятъ и приематъ тритѣ вакантни министерски портофейли. (Освѣтъ военния министъръ, въ оставка бѣ и министера на мари-

ната — Хуртидъ бей —, а поста на финансовия министър временно се заемаше отъ Джавидъ бея).

Оставката на министерствата произведе силно впечатление на Комитета. Въ него се почнаха бурни заседания. Силно вълнение обзе и парламента, въ който имаха болшинство младотурцитъ слѣдъ послѣднитъ избори; но тъй като новиятъ кабинетъ, очевидно, трѣбваше да бѣде на младотурскій, конфликтътъ между парламента и новото министерство бѣше неминуемъ. А този конфликтъ не очакваше нищо друго, освѣнъ това, че настаналъ рѣшителния бой между младотурцитъ и тѣхнитъ врагове.

U.

Военната лига и агонията на Турция.

Послѣ оставката на кабинета на Саидъ паша събитията въ Турция приемаха все по вече и по вече драматически характеръ. Албанското въстание вземаше широки размѣри. Мятежнитъ отряди, които държаха отъ първо отбранително положение, сега минаваха къмъ настѣпление. Градътъ Прищина падна въ тѣхнитъ ржце. Миналитъ къмъ тѣхна страна офицери организираха тѣхнитъ банди въ правилни отряди, които достигаха до 40,000 человекъ. Мислѣше се, че тѣзи отряди се готвятъ за походъ къмъ Ускюбъ. Броженіето всрѣдъ войскитъ растѣше. Военната лига развиваше трѣскава дѣйностъ. Тукъ-тамъ почна да се шушне, че се прави опитъ за възвръщаното на трона Абдулъ Хаида. Тѣзи трѣвожни слухове проникваха и изъ лагера на Смирна, където броженіето всрѣдъ войницитъ се усиляше. При такова обстоятелство, разбира се, мжно можеше султанътъ да намѣри новъ великъ везиръ.

Слѣдъ оставката на Саидъ паша, Мохамедъ V., като конституционенъ монархъ, повика въ палата си прѣдседателитъ на парламента и селата — младотурска Халилъ бея „безпартийния“ възпитателъ на прѣстонаслѣдния принцъ, Хази Ахмедъ, Мухтаръ паша. Въ двореца се води знаменитъ разговоръ. Ахмедъ Мухтаръ паша се изказа противъ младотурския кабинетъ, защото туй не е въ състояния да изпълни една отъ най-главнитъ задачи — да умиротвори Албания. Халилъ бей отговори на това, че албанцитъ явно се стремятъ да възвѣрнатъ прѣстоля на Абдулъ Хаида. Това изявление произвело силно впечатление на султана. Дали съотвѣствува тази вѣстникарска версия на дѣйствителностъ, не знаемъ; но изглежда, че Мохамедъ V. съгласно постановленията на конституцията, искаше да прѣдостави образуването на кабинета на парламентарното болшенство и затова се спрѣ върху показаната отъ Халила личностъ, турския посланикъ въ Лондонъ — Тефикъ паша, който отначало се съгласи: Бѣше вече обнародванъ указа за неговото назначение за великъ везиръ: султанътъ издаде даже по този поводъ манифестъ, въ който разгласяваше на народа факта. Но съставеното министерство се натъкна на голѣми трудности. Както и по-рано, никой не се съгласяваше да заеме портофейла на военния министъръ безъ условия. А прѣдлаганитъ условия всѣкой пжтъ се указваха неприемливи. Най-послѣ и Тефикъ трѣбваше да се откаже отъ трудната си мисия, защото и неговитъ условия се указваха неприемливи: да се распустине парламента.

По такъвъ начинъ, младотурскиятъ кабинетъ не можеше да се състави. На султана се прѣдлагаха, обаче, услугитъ много стари опитни политици, много отъ които сж заемали поста на великия везиръ. Между тѣзи кандидати заемаше видно мѣсто Кямиль паша, 86 — годишенъ старецъ. Той бѣше еднакво свѣдушъ и опитенъ по всички въпроси отъ външната и вътрѣшна политика; прѣдъ него изпѣкваха голѣми затруднения, които остраиваше съ виртуозна ловкостъ. Но Кямиль паше бѣше прѣкаралъ по-голѣмата си частъ отъ своя животъ въ служба на стария режимъ и при режима на младотурцитъ, както казахъ

ме по-горѣ, той направи опитъ да облекчи участието на Абдулъ Хамида съ контра революция. И неговото назначение би било явно дразнене на младотурцитѣ — нѣщо, което не искаше да направи султанътъ. Не му не оставаше нищо друго послѣ всичко това, освѣнъ да прибѣгне къмъ компромисъ: да назначи лице, което да се числи въ редоветъ на младотурцитѣ и което да не бжде озлобено спрямо тѣхъ. Изборътъ се падна на прѣдседателя на сената, Гази Мухтаръ паша. „Гази“ — значи „побѣдителъ“ — питусъ, даденъ на Мухтара отъ Абдулъ Хамида за военни заслуги, по-скоро войникъ, отколкото политикъ, уменъ и образованъ човѣкъ, който прѣзъ своя 80 — годишенъ животъ се е сдобилъ съ голѣмъ опитъ.

Гази Мухтаръ паша се назначи отъ султана като „безпартиенъ“. Но нека се вгледаме въ състава на кабинета му (който се подхвърли на нѣколко измѣнения), за да оцѣнимъ неговата безпартийностъ. Ние видѣхме, че Мухтаръ радикално се раздѣлѣше съ младотурцитѣ по въпроса за албанската политика. Но възгледитѣ му по другитѣ въпроси бѣха особени. Още прѣди двѣ години той прѣдупрѣждаваше султана, че „младотурцитѣ ще доведатъ страната до гибель“. Той бѣше безусловно враждебенъ на младотурцитѣ. На Кямиль паша биде прѣдаденъ портофейла на министерството на вънкашнитѣ работи, но отказа, защото считаше вънкашнитѣ обстоятелства на Турция неподходящи за себе си. Тогава искаха да го назначатъ прѣдседателъ на сената, но и отъ този постъ отказа. Въ това прѣме почнаха да циркулиратъ слухове, че кабинета на Мухтара е врѣмененъ и че кабинета на Кямиль паша ще го замѣни. Не трѣбна да се отрича, че въ този моментъ, ако и Кямиль да не заемаше официаленъ постъ въ министерството, се ползуваше съ голѣма близостъ съ послѣдното. Кямиль се ползуваше съ славата на най-хитрия човѣкъ въ цѣла Турция. За неговитѣ отношения къмъ младотурцитѣ туко що говорихме. За министъръ на правосъдието се назначи Хюсенъ Хилимо паша, бившъ главенъ инспекторъ на Македония — твърдъ талантивъ и хитъръ човѣкъ. Той не съчувствувалъ на младотурцитѣ, които искаха настоятелно неговата остав-

жа, когато Абдулъ Хаммидъ направи второ несполучливъ опитъ да се възвърне стария режимъ. Хилимо паша бѣше тогава великъ везиръ. Феридъ паша, албанецъ, който първо бѣше министъръ на вътрѣшнитѣ работи, а послѣ прѣдседателъ на сената — сжщо бѣше противникъ на младотурската политика. Почити сжщото може да се каже и за останалитѣ министри отъ този кабинетъ. Въобще, този кабинетъ се състоеше отъ стари хитиреци, които се отличаваха съ извѣстна политическа умѣлостъ, бюрократически опитъ. Сформирането на този Кабинетъ означава пълно поражение на младотурцитѣ. Първата работа на новия кабинетъ бѣше да изпрати комисия въ Албания и замѣни всички младотурци, заемащи отговорнитѣ постове въ столицата, съ свои хора.

Нима завинаги пропадна дѣлото на младотурцитѣ? Нима сждбата никога не ще хвърли къмъ тѣхъ благосклоннитѣ си погледи? Ето-тѣ имаха болшинство въ парламента. Обаче, това болшинство не бѣше тъй мощно и жизнено, защото своето произхождение дължеше на избори, които бѣха поржчани отъ „комитета“, на министера на вътрѣшнитѣ работи, Хаджи Адиль бей, и не бѣха лишени отъ бруталностъ. Почити въ всички албански окрѣзи се избраха за депутати младотурци. Но това обстоятелство съвсѣмъ не прѣчеше на албанцитѣ да искатъ разпусчанieto на парламента, — искание, което изложиха въ едно колективно писмо до султана. А за да се допълни картината и се види нейна характеръ въ примитивна ясностъ, „военната лига“ се рѣши на извънредно груби постѣпки.

Въ домътъ на Халиль бей, прѣдседателъ на палата се явява офицеръ съ слѣдното писмо:

„Не стига, че извършихте редъ незаконни постѣпки въ комитета и парламента, — вие не оставихте на спокойствие и султана. За тѣзи дѣяния заслужаваше наказание. Ние не искаме да си окървавимъ рѣцѣтѣ съ нечиста кръвъ, затова ние се обръщаме къмъ васъ съ слѣдната молба: да докажете въ раст-яние на 47 часа, че не ще прѣпятствувате за разтурянето на парламента, или по-врѣрно-вашия театъръ-клубъ. Инакъ ще съумѣемъ да изпълнимъ нашия дългъ и реализираме взетото рѣшение“.

Това писмо се прочете въ парламента. То прѣдизвика цѣла буря. Военниятъ министъръ Назимъ-паша нарече това писмо глупостъ, обеща да разслѣдва случката и накаже виновнитѣ. Но парламента се закри дълбоко потресенъ, защото въ това писмо силно се отразяваше настроението на голѣма частъ отъ войската.

Иступленията на военната лига, обаче, имаха и други послѣдствия. Тѣ принудиха съмнителницитѣ на младотурцитѣ въ армията да се сплотятъ още по-здраво. И тази младотурска военна организация, която обѣдняваше прѣимуществено чисто турски елементий въ противоположность на християнската „лига“, се готвѣше за отчаяна защита на парламента, ако по отношение на послѣдния се прѣприемаше нѣкой незаконенъ актъ.

Министерството назначи комисия за провѣрка на послѣднитѣ избори. Тѣй като въ тѣзи избори, несъмнено, бѣха пропуснати флагорантни насилия и безакония, то резултата отъ тѣзи разслѣдвания не можеше да бѣде другъ освѣнъ този — разпущането на парламента.

Какво можеше да стане послѣ това! — Отъ съотношението на политическитѣ сили въ Турция още отрано можеше да се прѣдвиди тържеството на реакцията въ прозрачната мантия на младотурската конституция, както се и случи. Обаче смѣната на младотурския кабинетъ съ хората отъ стария режимъ не стана мирно и тихо, — напротивъ, при невъобразима врѣва и шумъ, при ожесточени борби и критики, които издѣлно разклатиха цѣлия държавенъ и общественъ животъ на Турция; тѣзи вълнения особено злѣ се отразиха върху армията, тѣй дълбоко деморализирана още отъ Абдулъ Хаида и неговата камарила.

А че имаше между младотурцитѣ далновидни хора, които не очакваха другъ резултатъ отъ дѣйността си, ще се види отъ долната глава.

VI.

Грѣхотѣ на бащитѣ.

Сега, въ края на юлий или началото на августъ-прѣди балканската война, се срѣщаха червени фесове по улицитѣ, въ ресторанитѣ на цѣла европа, — въ Цюрихъ, въ Лозана, въ Мюнхенъ, въ Парижъ. Седятъ или се разхождатъ по двама, трима, петима. Общиятъ имъ видъ е много печаленъ: фигуритѣ имъ сж вяли, очитѣ съсрѣдоточени въ една точка; по-вечето мълчатъ; ходението имъ е безцѣлно, лѣниво — сѣкашъ, че сж сломени отъ неволно бездѣлие. А когато седятъ, изглеждатъ, че сж обречени на неминуема гибель.

Това сж младотурци, избѣгали въ Европа послѣ разгрома на тѣхната партия въ отечеството имъ.

Веднажъ въ Лозана стояхъ на улицата прѣдъ едно кафене; на съсѣдната маса стояха шестъ души, неотдавнашни народни герои, гордитѣ побѣдители на Абдулъ Хаида, които бѣха побѣгнали отъ Цариградъ, за да избѣгнатъ суровитѣ разпри.

Неволно хвърлихъ погледъ на тѣхъ и погледа ми се спрѣ на единъ отъ турцитѣ. Широко лице, сбрани устни, умни очи — цѣлото лице, пълно и набръчкано отъ голѣма скръбъ, ми се стори познатъ.

— Гдѣ съмъ виждалъ този господинъ? — питахъ се въ себе си. . .

— Но кждѣ и кога?

Напраздно измжчвамъ паметта си. Гледаше ме продължително и турчина. Погледитѣ ни се срѣгнаха и като че ли почнахъ да си спомнямъ нѣщо смѣтно. И скоро си припомнихъ красива картина. Бѣше прѣди четири години. Бѣхъ въ Шафгаузенъ край Рейнъ до брѣга на извѣстния водопадъ четѣхъ книга. Заведнажъ чувамъ отъ двата брѣга грѣмъ отъ аплодисмен-

ти. Подигамъ си главата, погледвамъ се наоколо и разбирамъ въ какво се състои работата. Шестъ турчина се изкачваха по стълба на върха на островната скала. И тукъ, на брѣговетѣ на Рейнъ, тълпа отъ случайни пжтишественици привѣствувахе възраждането на Турция въ лицето, очевидно, на бившитѣ емигранти, които бързаха да се завърнатъ въ родината си.

Два часа послѣ обѣдъ бѣхъ въ гостилницата близо до сжщитѣ турци. Тѣзи младотурци даваха банкетъ и бѣха крайно разположени. Нѣмаше ни слѣда отъ източната неподвижностъ: шегуваха се, смѣха се, канѣха познатитѣ си въ Турция:

— Заповѣдайте у насъ — ще видите, какви красиви цвѣта ще се разцвѣтатъ отъ културния животъ на възродената ни родина.

Само едно лице нито веднажъ не се усмихна, не пустна една шегу; като че ли ставаше още по замислено, по тревожно при възторжнитѣ хвалби на другаритѣ му. Този господинъ ме заинтересува. Послѣ обѣда като ми се отладе удобно врѣме, приближихъ се до него и почнахъ да му говоря:

— Азъ съмъ руснакъ, синъ на народа, съ който не малко разправии сте имали нѣкога. Но при все това, вѣрвайте цѣла Русия искрено се радва на вашия народенъ триумфъ. Ние ще се радваме още повече, когато обновена Турция заживѣе траенъ, новъ, свѣтълъ животъ, достоенъ за единъ културенъ народъ.

Турчина хвърли на меня своитѣ изпитателни очи, продължително ме загледа и, като се убѣди въ искреността на думитѣ ми, силно ми стисна ръцѣтѣ:

— Вашитѣ привѣти, привѣтитѣ на цѣлия руски народъ ни особено радватъ. Но съ голѣма мъка на душата си ви казвамъ, че не вѣрвамъ въ нашето бъдеще; не съмъ тѣй довърчивъ къмъ мечтитѣ на младостта, както мойтѣ другари, — кимна си глава къмъ другаритѣ си. — Азъ съмъ старъ революционеръ. Много видѣхъ, изпитахъ, мислихъ, узнахъ. Прѣзъ юношеството си се учихъ въ Германия. Мечтаехъ тогава да работя за възраждането на родината си. Глу-

пави мечти! Кървавиятъ Абдулъ Хамидъ — е благо за народа! Азъ мислѣхъ, че Хамидъ е чуждъ за вишитѣ откровения на културата, че трѣбва да се просвѣти, — ето защо, писахъ, разяснявахъ на пашитѣ и самия него, за което ме пратиха на заточения въ Мала Азия, отъ кждѣто избѣгахъ. И пакъ почнахъ да работя мирно, културно, но само че тайно и прѣдпазливо. Скоро ме узнаха и искаха да ме накажатъ, но другаритѣ ме спасиха, като ми дадоха възможностъ да избѣгамъ. И едва ли 20 години не живѣя изъ Европа, мъчейки се, като изпъденъ изъ дома синъ отъ палачи-опекунни, за любимата си майка. Дѣйствително, сега е празникъ, но нали е кѣсенъ празникъ? Ние отиваме не къмъ рождението на новия животъ а къмъ умирающата си майка. Азъ не съмъ вече този юноша — мечгатель, който приема своитѣ мечти за дѣйствителностъ, — не ми позволява това дългия, горчивъ и острогледенъ опигъ. Ние бързаме да строимъ новъ животъ, по новъ планъ. Но отъ какво? Отъ каквъ материялъ? — Всичко у насъ е безнадежно и изгнило. Цѣли вѣкове прѣзъ народния животъ се протакатъ насилия, общи грабежи, деморализация. Народната ни хазна сж разграбвали и разграбватъ всички, които се въртятъ около нея. Измамването и обирването на народа е станало нѣщо обикновено у насъ. Ходили ли сте нѣкога въ Цариградъ? — попита ме той.

— Да.

— Знаете ли новия мостъ отъ Галата за Стамбулъ и неговата история?

— Да.

— Стариятъ мостъ бѣше съвсѣмъ изгнилъ. Наистина. Намислиха да строятъ новъ. За събирането на нуждитѣ срѣдства, построиха врѣмененъ мостъ, за минаването по което вземаха отъ всѣкиго по 5 стотинки. Отъ хилядната тълпа която ежедневно минава по моста, се събиратъ милиони всѣка година, но кждѣ сж тѣзи пари? Крадатъ се, както всѣкога. Прогни и новиятъ мостъ. Боя се твърдѣ много, че сж прогнили много отдавна надеждата за новъ животъ въ Турция. Въ флотата кражби, въ армията кражби, въ администрацията кражби и рушвети въ сждилищата

рушвети. Сждилищата, чиновничеството, всѣко началство сж извъртени отъ произволитѣ, отъ безнаказанитѣ грабежи; деморализирано е отъ тѣхъ цѣлото население въ Турция. Граждани нѣма, на отъ гдѣ ще се взематъ? — Навсѣкждѣ ще срѣщате само подли и забравени роби, които можете свободно да грабите и потискате и които мечтаятъ само едно нѣщо, — по-кой начинъ да влѣзатъ въ числото на народнитѣ грабители. Какво вие искате? — едва не заплача турчинътъ. Страната ни сж разлагали цѣли петъ вѣка, населението ни сж разврашали цѣли 500 години. И вие мислите, че тогчасъ атмосферата е разведрена, палатътъ е изгоненъ и заведнажъ всичко всичко ще се ожави? — Гредитѣ сж изкривени, дѣскитѣ изгнили, кирпичитѣ разсипани, желѣзото поръждаващо — и отъ този материалъ трѣбва да градите новия дворецъ за обновения народенъ животъ. Отивамъ си въ турция, но не за празникъ, а, може би, за нова съкрушителна мжка. Нима вече не е късно? Двайсетъ години съмъ живѣлъ вънъ отъ родината си и съмъ дишалъ свободния въздухъ на Европа. Мнозинство ли сме ние? — Една шепа хора; какво сме безъ народната маса? Какво е удома, въ Турция? — Вѣковно робство, което не може да не остави дълбоки слѣди въсѣдъ народа. Спомнете си за сждбата на древнитѣ велики държави, като Персия, Индия, стария Египетъ, Римската империя, Византия и най-послѣ за великата Испания. Гдѣ е тѣхната слава? Тѣ сж владѣли цѣлия свѣтъ и сж пропаднали вслѣдствие не своята гнилость. Съ тревога гледамъ на моята прѣкрасна Турция, която пжшка поневоля въ ржцѣтъ на тиранитѣ. Подвластнитѣ ни народи — славянитѣ, гърцитѣ, куцовласитѣ — ни считатъ за угнѣтители. Нима това е вѣрно? Не сме ли всички жертви на едно общо угнѣтение? — Право да ви кажа, не мога да вѣрвамъ, че ние нѣкога ще станемъ свободни хора. Ако ние се провалимъ, което е най-вѣрното всички ще хвърлятъ вината върху младотурцитѣ и ще закрѣщятъ противъ конституцията, като една отживѣлица нещастна. Основателни ще сж тѣзи обвинения? Ако се сгромяса съвсѣмъ Турция и не се обнови, причината е въ тѣзи, които до насъ я разоряваха. Какво можемъ да направимъ

ние, нещастнитѣ синове на вѣковнитѣ насилия, противъ развратната камарила на Абдулъ Хамида?

Разбира се, самиятъ животъ съ жестокостъ потвърди правдивостта на неговитѣ думи: тѣй и неговитѣ другари нищо не можаха да направятъ за оздравяването на Турция.

III.

Балканската война.

Въ тѣзи гибелни за Турция минути минути на вътрѣшно гниене — се появи свѣтлиятъ ореолъ на Балканския съюзъ, който съ своята мощна дѣсница разсипа нейнитѣ европейски владѣния и освободи угнѣтенитѣ християнски народи отъ многовѣковното робство.

Каква мощъ, каква несъкрушима храбростъ каква обичъ, каква благородна умраза противъ всѣкакъвъ социаленъ гнѣтъ блика въ съюзния войникъ се вижда най-добрѣ отъ сраженията при Лозенградъ, Люле Бургазъ, Бунаръ-Хисаръ и другитѣ краища на цѣла Македония, описанъ отъ най-виднитѣ европейски военни кореспонденти, които непосредствено наблюдаваха войната. Понеже тѣзи кореспонденти сж суровъ материалъ за историята на *балканската война*, дългъ се налага на всѣки гражданинъ събирането имъ въ отдѣлни брошури, за която цѣль извѣстниятъ шуменски книгоиздателъ Иванъ Лѣсичковъ почна да издава библиотеката „Балканската война“.

Обаче, ако прѣгледате всички кореспонденции, печатани въ нашитѣ и чужди вѣстници, ще забѣлжитѣ всеобщото признание, че въ балканската война мощна роля игра *българскиятъ войникъ*, че на неговитѣ плѣщи лежатъ голѣмитѣ побѣди надъ двойно многобройния неприятель, укрѣпенъ въ укрѣпления послѣдната дума на военната техника и инженерския гений.

III.

Тайната на българският успехи.

Цѣлъ културенъ свѣтъ, не тука тѣй, спираше своитѣ погледи върху българина съ въпроса — гдѣ, се крие тайната на българският успехи. По този въпросъ се писаха хиляди статии въ най-меродовнитѣ европейски вѣстници и много знаменити журналисти, политици и дипломати се мъчеха да се добератъ до истинския изворъ на военната ни мощъ. Ще направимъ голѣмо опущошение, ако и ние не се занимаемъ съ този въпросъ.

Отъ петъ вѣка насамъ нашата история е култивирвала великата умраза къмъ турчина и силното стремление за мжстъ. Защото, както е извѣстно на всички ние попаднахме, за нещастие, въ сърцето на турската империя и бѣхме изложени на гнѣтъ, неотбѣлѣзанъ почити въ никоя история на кой да е другъ народъ. Независимо отъ това, че бѣлааринѣтъ работѣше за своитѣ угнѣтителѣ, неговиятъ животъ, честъ, имотъ бѣха изложени на поругане, разхищване и разорение. Почити всички старонародни наши пѣсни сж блѣстяща иллюстрация на теглото ни подъ робството на турцитѣ. И подъ тѣжнитѣ мотиви на тѣзи пѣсни ние сме расли съ горчивото съзнание, че бащинията ни е долина на азиатският жестокоци, напоена съ нашитѣ сълзи и кърви, наторена съ тѣлата на трагично загиналитѣ ни прѣдѣди, като сме се вълнували сжщеврѣменно отъ чувствата на обичъ къмъ отечеството, нацията родния кжтъ и отъ чувствата на умраза къмъ агаранеца и всичко чуждо. Цѣли вѣкове е расла жаждата ни за мжстъ, разправи. 1877 година не донесе желаната свобода за всички българи. Но затова пъкъ вземаха широки размѣри патриотическитѣ ни купнежи

и стремления за пълното освобождение на цѣлата ни родина. Още отъ първия день на свободата цѣлиятъ държавенъ механизъмъ заработи въ това направление.

Нашиятъ държавни мъже още отъ рано съзнаваха, че, за постиганиято на националнитѣ идеали, сж необходими двѣ нѣща: 1) модерна армия, проникната отъ завѣтитѣ на миналото, нуждитѣ на настоящето и близкото бждаще; 2) широко образование, което да ни издигне до тази културна висота, че да съзнаемъ нашето минало — мѣстото, което сме заемали въ историята, както и ролята, която ни прѣдстои по настоящемъ, за да обезпечимъ ония политически и економически условия, необходими за единъ миренъ интензивенъ културенъ животъ — завѣтната мечта на всѣки българинъ. И за постигането на тѣзи двѣ задачи се харчеха хиляди милиони, които, съ гордостъ отбѣлѣзваше не сж отишли на вѣтъра.

Ето какво казва Н. П. Мамонтовъ за нашата армия: „Българската армия съперничи на всѣка модерна армия съ своята висока интелигентность (процента на грамотнитѣ достига до 90 %) желѣзна дисциплина, издържливостъ и изобилна наврѣменно продоволствие, както и по крѣпкия духъ въ войника и легендаренъ героизъмъ“. Каква по добра атестация за нашата военщина! — Сжщиятъ кореспондентъ на друго мѣсто отбѣлѣзва, че българскиятъ войникъ билъ толкова подготвенъ, та въ врѣме на нужда можелъ да командва не по-злѣ отъ всѣки офицеръ не само зводъ, но и цѣла рота. Нищо по-вѣрно отъ това! За високия духъ въ войската способствува и демократичния стремежъ въ всѣки войникъ.

А каква роля игра втория факторъ въ Балканската война — ето какво пише проф. Д-ръ И. Шишмановъ:

„Феноменалниятъ успехъ на нашитѣ оржжия въ сегашната война, която съ право ще бжде наречена *трийседневна*, кара мнозина да се питатъ: на какво се дължи жалното сгромолясване на отоманското владичество въ Европа за толкозъ кжсо врѣме? И цивилизни и военни авторитети почти отъ всички народи се помжчиха да отговорятъ на туй питане. Едни обвиняваха християнитѣ турски войници, други намираха

въ долнокачествеността на Круповитѣ оржия. Сжщо и германскитѣ инструктори, начало съ Фондъръ Гольцъ паша си изпатиха. Не останаха необвинени и младотурцитѣ; споредъ мнѣнието на мнозина, именно тѣ, съ гибелната си политика на разцѣпления по якобински образецъ подкопали съвършено духа и дисциплината на турската войска.

Разбира се, могатъ да се приведатъ още много такива, сполучливи или фантастични обяснения, но доста сж и тѣзи, за да изтъкнемъ, че кореннитѣ причини се дирятъ въ случайноститѣ. Въ по вечето отъ тѣзи обяснения се изтъквагъ недостатъци, които лесно могатъ да бждатъ отстранени. Мнозина сѣкашъ вѣрватъ, че ако християнитѣ не бѣха допуснати на турска военна служба; ако турцитѣ бѣха по-внимателни въ избора на своитѣ оржия и инструктори и, най-вече, ако, и, вмѣсто младотурцитѣ, Абдулъ Хамидъ бѣше продължавалъ да управлява съ милостта на Аллаха,—българитѣ днесъ не щѣха да бждатъ прѣдъ вратитѣ на Цариградъ. Върху всичко туй нѣма да споримъ. При всѣко тълкуване играе не малко роля темперамента на критика. Ще прѣдставимъ на бждащия историкъ на Балканската война грижата да се ориентира между многото прѣдположения, а ние, тукъ ще изтъкнемъ единъ факторъ само, на който до сега много малко внимание е обръщано: *разликата въ степенъта на образуването между българи и турци.*

Общозвѣстно е, че германцитѣ дължаха своитѣ побѣди прѣзъ 19-ия вѣкъ, прѣдимно на своя учителъ. А той имаше блѣскави прѣдшественици въ лицето на Фихте, Арндтъ, Кьорнеръ, младежкитѣ организации и др. Германското единство бѣ подготвено въ творчеството и умствената култура на 18-ия вѣкъ.

Това важи и за българитѣ. Не е прѣувеличено, ако се каже, че *всички интелектуални и морални цѣнности, каквито днесъ притежава България, ги дължи на своето училище*,—въ областта на което образованитѣ българи, прѣзъ турското владичество, можеха единствено да намѣрятъ поприце за дѣятелностъ, тъй като турцитѣ не ги допускаха до държавни длѣжности. Училището бѣше, което вдѣхна на мал-

кия, но физически силенъ и нравствено непоковаренъ народъ въодушевлението, съ което той изнесе неравната борба съ единъ Голиятъ. Цѣлесъобразно и систематично сж се възпитавали нашитѣ поколения въ продължение на единъ вѣкъ въ фанатическа любовъ къмъ отечеството и свободата.

Първото българско училище по Ланкастеровата метода бѣ отворено въ 1832 (годината на Гетевата смъртъ). Скоро слѣдъ това училищата наникнаха като гжби подъ турското владичество—и днесъ нѣма село безъ училище, ржководено по най-модернитѣ начала. Знанието е сила; това българинътъ знае и затуй въпрѣки пословичната си пестливостъ, не се скжпи въ срѣдствата за образователното дѣло.

Така въ общи черти е създадено просвѣтителното дѣло на народа, който за трийсетъ дни свали мощния си вѣковенъ врагъ. Слѣдъ всичко казано, не е чудно за никого, че и послѣдниятъ български войникъ съзнаваше своя високъ националенъ дългъ, когато, принуденъ отъ нерѣшителността на великитѣ сили, той дигна оржията за свободата на потиснатия подъ турското владичество свой братъ.

Турчинътъ не познава силата на знанието. Едничкото му четиво, ако въобще чете нѣщо (говоримъ за широката маса), е корана, *записанъ на арабски*, смисълъта на който не е въ състояние да схване. Затуй турскитѣ солдати, съ рѣдки изключения, сж неграмотни, когато пъкъ всѣки български войникъ знае да чете и да пише. Твърдѣ поучително е въ туй отношение една моя анкета, произведена въ *собофийскитѣ болници*, дѣто ранени български и турски войници лежаха често едно до други: българскитѣ войници бѣха 99% грамотни, а турскитѣ всички неграмотни; много отъ тѣзи нещастници не знаяха противъ кого сж изкарани отъ най-далечнитѣ малоазийски области; цѣлътъ и значението на тази война имъ бѣха съвършено неизвѣстни; това не бѣха узнали въ никое училище, въ никоя книга, въ никой вѣстникъ!

И тъй балкано — турската война даде ново блѣскаво потвърждение на истината, че *образованието и като воененъ факторъ има голъмо значение.*

(К. Н.)

IX. Къмъ Одринъ.

Студена есенъ. Дъждътъ вали. Вчера ходихъ на боевата позиция. Турскитъ пѣтища сж много по-лоши, отколкото въ 1877 година. Трѣбваше пѣша да трѣгна. Краката ми полѣпваха въ лѣпката земя. Необходимо е необикновенната издържливостъ на българския войникъ, неговото въодушевление, за да се издържи ежедневиия грамаденъ 45-верстовъ походъ.

Въ прѣдвечерието турската разузнавателна кавалерия заедно съ баши-бозуцитъ нападнали селото Кобаихъ, изгори ли го, изпобили 200 мирни християни, изнасилвали, измѣчвали женитъ, клали дѣцата. Сполучилъ да избѣга само Елевтеръ Константиновъ. Неговата жена била убита, а четиритъ му сина изгорени.

Въ Одринъ кланетата не прѣкъсватъ, както и изстрѣблението на мирното население въ тригълника Одринъ-Люле-Бургазъ-Димотика.

Гольцъ паша и нѣмскитъ офицери — инструктори съвсѣмъ сж дезорганизирали турската армия, която е изгубила прѣжния си духъ, сърдечностъ и самоотверженостъ. Никакво сравнение не може да става съ българскитъ войници. И примѣра на българския полкъ, който рѣшително се отказа да почива послѣ нѣколко дневни сражения, се повтаря навсѣкждѣ. Сметната на участвуващи войсковы части въ боя съ свѣти, се смета за обида. Ранени войници, на които докторитъ даватъ двунедѣленъ отпускъ — като негодуватъ, казватъ:

— Достатѣчни сж два деня. Ротитъ ни очакватъ.

Лунна нощъ. Въ пепелявата дрезгавина виждашъ минава нова бодра войска. Прѣдъ нея войникъ свири

на гайда, подъ акомпанимента на която войницитъ пѣятъ тѣжни славянски пѣсни за възможната смъртъ за свободата и независимостта на братята си. Затова мъчно могатъ се удържа въ боя тѣзи славянски богатири.

По пѣтя се виждатъ въ есенна прѣмѣна безлиститъ върхове на тополитъ, тѣжнитъ върби, черницитъ, а по-нататкъ — тихата Марица, синитъ върхове на Курткале, гдѣто стана първата схватка въ тази война между българи и турци. И какво съвпадение: нѣкога тукъ е станалъ послѣдниятъ фаталенъ бой на българитъ и сърбитъ съ пѣлчищата на турскитъ завоеватели, който рѣши сѣдбата на южнитъ славяни; азиатскитъ орди побѣдиха само затова, че имаха кавалерия съ копия, а християнитъ — само стрѣли.

Страната е твърдъ плодородна: Одринскиятъ виаятъ може да изхрани едно население отъ 7 милиона души, а сега въ него има само около една десета частъ.

Въ дрезгавина сж пуститъ позиции на послѣдния бой. Отсрѣщнитъ хѣлмове, по които бѣха разположени турцитъ, сж просто непревземаеми. Българитъ трѣгнаха срѣщу тѣзи позиции въ три колони. Да спомеимъ името на този исторически полкъ, немога — запретиено е.

Първата колона имаше за цѣль да обходи турцитъ, но скоро полка измѣни плана и се впусна съ грѣмотевична стремителностъ напредъ. Турцитъ не издържаха на тази бѣсна атака и удариха на бѣгъ, като покриха долината съ труповетъ си. Полкътъ, който оперираше противъ тѣхъ, съ вика „ура“ се хвърли напредъ да гони турцитъ отъ дѣсния флангъ до жѣла, гдѣто се слива Марица съ Арда и гдѣто е разположено селото Марашъ близко до Одринъ. Той можеше да се установи тукъ; позицията прѣдъ двѣтъ рѣки се указа неудобна, ето защо славниятъ полкъ се оттегли малко назадъ.

Поведението на българската армия въ този бой е по-вече отъ похвално: офицеритъ заедно съ войницитъ се хвърлятъ напредъ съ оружие въ ръка. Личнитъ подвизи се губятъ въ общата доблѣсть и само-

пожертваностъ. Героитѣ не сж единици, а цѣлитѣ полкове. Турцитѣ правѣха опитъ да се върнатъ, но скоро удариха на бѣгъ, като извършваха гнусотии: подаваха бѣли флагове за прѣдаване, а посрѣщаха съ усиленъ огънь приближавающитѣ български части.

Въ българскитѣ полкове се срѣщатъ много трогателни епизоди. Много стари опълченци отъ 1877 г. се явяватъ въ армията и искатъ да се зачислятъ въ редоветѣ на войскитѣ.

— Ние сме длъжни да дадемъ примѣръ на младитѣ говорятъ тѣ.

Има между тѣхъ такива, които сж въ редоветѣ на роти, командувани отъ тѣхни дѣца, и такива, които идатъ съ четиримата, петтимата си сина:

— Всичко, каквото има у меня, искамъ да дамъ за родината и свободата.

Тукъ армията не се тревожи ни най-малко за бъдещето. Въ случай че Европа се намѣси, тя е готова да се пожертвува до послѣдния войникъ, за да не отстъпи на турцитѣ земята, облята съ българска кръвъ и изкупена съ безпримѣрни страдания:

— Нека погинемъ за свободата на нашитѣ братя

По добръ е да не живѣемъ, отколкото да се възвърнатъ братята подъ изтрѣбителната тирания на турцитѣ. Нека останатъ само палачитѣ.

Х.

„Катъ гледатъ ужаситѣ на войната“ . . .

Ето войната протѣга своитѣ кървави ржцѣ и до София!

Около двѣ хиляди души лежатъ изъ болницитѣ ранени, обезобразени отъ гранатитѣ...

Всѣкий день съ трена се прѣнасятъ отъ югъ все нови и нови жертви. още одимени отъ пушечни-

я димъ съ неомита още запечена кръвъ отъ ранитѣ, прѣвързани надвѣ-нати на бойното поле. Тѣ се настѣняватъ въ военното училище. По леко раненитѣ, като куцатъ или си държатъ раненитѣ ржцѣ, безъ ничия помощъ влизатъ въ болницата. Като се събиратъ на групи, шегуватъ се, смѣятъ се, пушатъ.

На много отъ тѣхъ шинелитѣ сж мръсни, понекога скжсани, опинцитѣ—пѣкъ изтрети и продупчени, но по лицата имъ се чете доволство и радостъ . . .

— Ето че останахме живи и си додохме въ домоветѣ — говори всѣко едно лице.

А около имъ се трупатъ жени, момичета, старци, като впиватъ въ тѣхъ любопитни, печални, боязливи погледи, въ които горятъ страхливитѣ надежди.

— Отъ кой полкъ сте? — съ треперящъ гласъ пита млада жена.

— Отъ първи и шести. Въ Лозенградъ бѣхме, отговаря единъ едъръ момъкъ съ прѣвързана ржка, сияющъ отъ радостъ.

— Познавате ли Христо Георгиевъ? — Той е високъ съ руса брада.

— Христо? Отъ Ючѣ Бунаръ? Съ очила?

— Да! Той! Гдѣ е, живъ ли е?

Жената блѣднее, устнитѣ ѝ треперятъ.

— Живъ и здравъ е. Научихъ се само, че остава въ строя. Отъ нашата рота . . .

Но жената вече не слуша. По нейнитѣ устни играе усмивката, а по странитѣ ѝ се търкалятъ едри радостни сълзи. Тя иска да каже нѣщо, но не може и като махна съ ржката си, бързо излѣзе.

Натрупалиятъ се народъ около разговорливия войникъ разпитваше за хода на войната.

— Гдѣ се бихте? — попита селенинътъ старикъ, който цѣкаше кремъка и палѣше лулата си съ подпалената праханъ.

— Подъ Лозенградъ.

— И! Много постралахме тамъ отъ проклетитѣ поганци. Голѣми подлости вършатъ, каза единъ новъ раненъ, като се приближи до разговорящитѣ.

— Какви сж тѣзи подлостѣ? — запитва стареца.

— А ето — съ въодушевление почна войника—
вървимъ тихичко надвечеръ. Заведнажъ прѣдъ насъ
се изпрѣчиха укрѣпления; чувахме и бърборения.
Тръгнахме да разгледиме околността и виждаме: да-
леко въ окопитѣ лежатъ турцитѣ — фесовитѣ имъ
се червенѣятъ и раницитѣ забѣлѣзватъ. Почнахме да
гърмимъ. Стрѣляме и вървимъ. Искахме да се впус-
немъ на щикъ — турцитѣ не обичатъ щика и лицата
имъ се промѣнятъ, щомъ ги наближимъ . . .

— Страхъ ги е — потвърдяватъ другитѣ.

— Но все вървимъ напредъ. Заведнажъ отъ двата
фланга, като гръмнаха ония ти къртечници като пис-
наха ония ти куршуми закосиха ни най безпощадно.
Много свѣтъ падна тукъ. А като додохме до укреп-
ленията, какво да видимъ по цѣлата линия разхвърлени
празни раници и фесове, съ които ни измамиха турцитѣ.

— Вижъ мръсницитѣ, какъ народъ погубватъ! —
въздъхна една баба.

— Но и ние имъ се отплатихме. Кого стигнахме
— раненъ или не — убивахме

— А ти кждѣ си раненъ? — понитахъ.

— Въ корема.

— Какъ?

— Куршумътъ ми разкъса кожата.

— Кой ви прѣвърза?

— Самъ се прѣвързахъ.

— Самъ? Съ какво?

— Съ рубашката си.

— Ами не бѣше ли мръсна?

— А отъ гдѣ да взема чистъ бинтъ?

— А бе, момче, не видѣ ли моя синъ, Петко
Радевъ? — пита бабата.

— Не. Гдѣ може човѣкъ да види всички.

— Ахъ, Боже мой! — прошепна бабата и си отиде.

А раненитѣ все прииждатъ ли прииждатъ, като
носятъ нови вѣсти. Жадно се трупа народътъ около
тѣхъ и, като ги разпитва, се вълнува. Всѣкой за сво-
и тѣ си мисли. Единъ разказва, какъ една граната удари-
ла офицера и го раздробила.

— Нито ржцѣ, нито крака, нито глава.

Идатъ раненитѣ и разказватъ ужаси изъ вой-
ната, а сами се смѣятъ на есеннитѣ свѣтли дни въ
болницата, главно че сж живи . . .

— Е, Митко! живъ си още, нали? — радостно
вика отъ двора кжсъ дебелъ младежъ съ забинто-
вена глава.

— Живъ съмъ, драгий!

Засмѣха се.

Но ето че се започнаха нѣсилки съ тежко ра-
нени.

Блѣдни лица съ затворени очи, сини устни . . .

Къмъ тѣхъ никого не пущатъ. Полицията ги е
обградила,

Двѣ дами — едната стара, а другата млада —
горещо убѣждаватъ въ нѣщо си стражаритѣ.

— Сине мой—вълнувайки се говори старата —
подпоручикътъ отъ първи полкъ . . . Синъ!

— Не може. Не е позволено. Заповѣдъ има.

— Мамо остави се; другадѣ ще попитаме—мла-
дата молѣше старата.

— Да се оставя, нима . . .

Носятъ новъ раненъ.

Страшно е да се гледа на него.

На лакти се мжчи да се повдигне; главата си
обрѣща на различни страни и очитѣ му дирятъ нѣ-
кого. Оживенъ и силно разтревоженъ, но цѣлото му
тѣло стои неподвижно, като мъртво, освѣнъ гла-
вата му.

— Въ краката е ударенъ—казва стражаринътъ.

Заведнажъ въздухътъ се процѣпи отъ сърцераз-
диращъ викъ, и моето сърце отпадна и замръ.

— Кольо, мой Кольо! Ти ли си?!

— Не плачи, мамо! Азъ съмъ живъ, мамичко живъ!

Но майката се смѣеше плачеше, кжсаше се къмъ
сина си като луда,

— Пустнете ме! за Бога пуснете! Кольо мой!

Дотърча военниятъ докторъ.

— Успокоете се. Не е опасна раната.

Утрѣ ще ви пустнемъ и ще видите.

Носилките носеха още дълго време. Много ясно се видя бледното лице на един ранен офицер, което ставаше още по-бледно, а устните му трепереха и се кривеха . . .

Аз не можех да гледам по-вече тази ужасна картина и отидох във двора, където се събираха леко ранените долни чинове. Един след друг ги въвеждаха въ зданието и разпръдяха из отделенията.

— Нашият фетфебелъ убиха—разказваше един. Ама какъв добър човек! Душа. Животът му угасна при голъми мъжи. Беше вече почти отслабнал, когато завика:

— Господине капитане!

Той се приближи до него.

— Дай си сабята да я целуна.

Капитанинът му я подаде.

-- Да живее България! — извика и издъхна.

— И защо ни возят задно съ турците?!—завика друг—нека умрат като кучета.

— Не искаме да лежим във една стая съ тях, да си спомняме кървавото минало, звърщината на нашите убийци.

Все по-тежко и по-тежко ми ставаше въ душата и мъчно ми бе да стоя всред атмосферата на хорските отгласци от войната, отзвучитъ на ужаса и кръвта царющи там на далечните полета . . .

И така скръбно хрущеха пожелтели листа под нозетъ ми, когато вървях по пуститъ алеи на градината на военното училище, съкашъ, че шепнеше самата земя, напоена съ човеческа кръв, съ човечески сълзи . . . И болката въ гърдитъ ми растеше и топеше сърцето, а въ ушитъ ми все още звучеше сърцераздирателниятъ викъ на нещастната майка, и този викъ беше тъй ужасенъ, че цялото ми същество искаше да протестира противъ звърствата на човечитъ и противъ тяхния героизъмъ . . .

XI.

Надъ обсадения Одринъ.

Топълъ слънчевъ день. Надалечъ, задъ лозята, разхвърлени по безчисленитъ острови на Марица, мъгливо стърчатъ тънкитъ игли на одринскитъ минарета. Кръпостта мълчи, мълчатъ и батареитъ, които опасватъ града като непркъснатъ пръстенъ. Не се чува човшки гласъ, нито пъкъ шепота на пожелтели листа на джбовитъ горички отъ двѣтъ страни на шосето, което отива къмъ Одринъ. Само се чува тропота отъ копитата на моя конь и трошенето на твърдитъ буци по добръ отъпкания път. Азъ бързамъ да стигна другаритъ си, които тръгнаха отъ Мустафа паша още въ 9 часа сутринта. Защото, по милостта на цензора, който чете моитъ телеграми и писма по три часа, можеше да остана на хотелъ *Зелена морав*—не твърдъ и приятна перспектива.

Наоколо тъй е тихо, та съкашъ вървя по мирна страна. Но всѣка минута кръпостнитъ и обсадни орждия могатъ да заговорятъ и забълватъ адски огънь—да се почне упорита прѣстрѣлка на прѣднитъ позиции. Не туку тъй, непркъснато наблюдава привързаниятъ аеростратъ скрития неприятелъ отъ въздушнитъ височини.

— Не ще ли е добръ, ако поискамъ разрѣшение да се подигна на този балонъ и погледамъ на Одринъ съ птичи полетъ?

Но тозчасъ същата примамлива идея се изгонва отъ твърдъ песимистически съображения:

— По никой начинъ не ще ми позволятъ. Не струва да се моля.

Обаче, време е да кривна влѣво, къмъ сѣверъ, да обходя прѣднитъ позиции, които обгръщатъ града

и втигнатитѣ далеко отъ него безмълвни фортове и батерии.

Прѣкрасното шосе се смѣнява съ отаратителна кална пѣтечка, дълбоко изрована отъ колелетата на прѣкаранитѣ тежки дългобойни орждия. Изваждамъ отъ чантата си компаса и рѣшавамъ да оставя криволиния пѣтъ, за да държа прямо сѣверо-източно направление.

Трапища, хълмове се занизаха; пѣкъ калъ, тини — уморително! Тръгнахъ по единъ отъ склоноветѣ, за да се ориентирамъ колко-годѣ въ тия крайно набрѣздени съ трапища мѣстности. И за мое очудване, виждамъ, че на около триста крачки надолу въ долината се спуска ферическитѣ аеростатѣ. Съ радостъ се спущамъ по хълма и спирамъ на поляната при групата войници. Единъ войникъ ми взема коня.

— Капитанъ Казанджиевъ — се прѣпоръчва по-стария отъ офицеритѣ. — Пожелавамъ ви добро, руский другарю. Ето моя помощникъ, фотографъ по специалностъ. Но, какъ тъй додохте тукъ?

Като разказвамъ на милия капитанъ, свършилъ руската въздухоплавателна школа, всичкитѣ перипетии на мосто пѣтишествие, съ възтѣргъ прѣдприехъ неговото прѣдложение да се кача на балона заедно съ него.

— Азъ пѣкъ несмѣяхъ да ви замоля затова.

— Празна работа. Азъ се радвамъ на рускитѣ офицери.

Заемаме си мѣстата въ балона; кошницата тихичко почна да се отдѣля отъ земята. Плавни и полетка почна да се подига аеростата надъ горитѣ. Гледамъ въ часовника — два безъ четвъртъ.

Земята почна да потъва подъ насъ нѣкъдѣ много надолу, а балонътъ като да стои на едно мѣсто. Ето че се прѣплесна първиятъ хълмъ и се откри долината съ разхвърлени по нея биваци и коневръзци; ето малко по-малко се изгладиха очертанията на околнитѣ хълмове, блѣснаха на слънцето водитѣ на Марица, а отдѣсно се засребри пълноводната Арда.

Като мрави се разпѣкали надолу карикатурно малки пигмеи като се мжчатъ да удържатъ на макари нѣкакви тежини, като въ чертежъ почнаха да се виждатъ отгорѣ разхвърленитѣ турски редути и прѣкрасно приспособенитѣ къмъ мѣстността искусно маскирани батерии.

Одринъ, заобиколенъ съ зелената мрѣжа на лозята, заема цѣлата долина при сливането на Тунджа и Марица. Съ просто око много отчетливо се разглежда морето отъ червено керемидени покриви, бѣлоснѣжни минарета и тежкитѣ куполи на джамията, които отгорѣ приличатъ на гиганския щитъ на костенуркитѣ. И надъ цѣлия този хаосъ горделиво царуватъ стройнитѣ минарета на джамията Султанъ Селимъ.

Очерователна панорма и дълбоко безмълвие, което неволно ви кара да забравите за войната, И само когато капитанътъ ми прѣдложи бинокла, си спомнихъ цѣлѣта на подема надъ обсадения Одринъ.

Отъ 300-метрова височина много ясно се виждатъ прѣднитѣ позиции на турцитѣ: Айналии, Чаталджа, Хедерликъ и разпрѣснатитѣ между тѣхъ батерии и редути отъ западния фронтъ.

Капитанътъ извади подробната карта на Одринъ, раздѣлена на квадрати.

— По тази карта ние регулираме стрѣлбата: кждѣ именно трѣбва да бжде цѣлѣта на нашата батарея и пехотния походъ — цѣлъ, която веднага съобщаватъ по телефона на батареята:

— Въ квадрата В е 28 турски таборъ. И този часъ на този кварталъ отъ раздадената карта по цѣлитѣ батареи се направлява съсрѣдоточвания огънь, като буквално се засипва съ снаряди цѣлата плоскостъ на квадрата.

Около половина часъ ние летѣхме, но отъ никждѣ не се чу никакъвъ вистрѣлъ.

— Не ви върви — забѣлѣза Казанджиевъ.

Вчера имаше ожесточена стрѣлба прѣвъ цѣлия день — стрѣляха и по моя балонъ но не ме улуча. Само единъ отъ войницитѣ е раненъ неопасно съ шрапнеленъ куршумъ.

По телефона се получи заповѣдь да се спуснемъ, — сто защо, веднага почнахме бавно да се спускаме. Послѣ петъ шесть минути кошницата се допрѣ до земята.

— Сърдечно ви благодаря! — стиснахъ ръката на капитана.

— Нѣма защо — той ми отговори. Азъ съмъ руски ученикъ. Аеростратътъ „София“ е построенъ лично отъ меня по руски образецъ и е покритъ даже съ лакъ по рецептата на полковника Ю. Н. Германа. Този лакъ се оказа до толкова хубавъ, че отъ седемъ денонощия насамъ не се е указало нужда да пълнимъ аерострата съ газъ. Когато пишете въ вашитѣ вѣстници, кажете нѣколко добри думи и за Кованько и Германа.

Като се раздѣлихъ съ любезния капитанъ, побързахъ да догоня моитѣ спътници. Надвечеръ, когато водѣхъ коня си, имашъ щастието да се натъкна на тѣхнитѣ слѣди и присѣдения къмъ тѣхъ въ полуразрушената турска къща въ селото Бююкъ-Измаелъ, изоставено отъ побѣгналото население въ Одринъ.

ХІІ.

Турскитѣ зверства.

Селата Меселимъ, Ювалия, Азбуа и Карапченъ сж изгорени съвършено отъ турцитѣ. Азбуа е пъкъ ужасна картина на чудовищни злодѣйства. По-вечето население е избито и обезобразено отъ турскитѣ войски. По всички улици сж разхвърлени труповетѣ на старци, жени дѣца. Около 60 дѣца, жени и старци насилствено сж нахвърляни въ запалената църква и изгорени. Жертвитѣ се наброяватъ около 300 человека. По улицитѣ се търкалятъ много труповетѣ съ изва-

дени очи и одрани уши. Инспекторътъ. Бортевле видѣлъ въ това село 8 — мѣсечно дѣтенце, извадено отъ утробата на една жена и поставено на гърдитѣ ѝ.

* * *

Въ врѣме на безуспешния опитъ за десантъ около Шаркьой, турскитѣ войници, при отстъплението си, закалатъ и обезобразяватъ около 150 души християни, мѣстни жители, отъ които половината сж жени и дѣца.

Най-характерно въ случая е, че турскитѣ войници извършиха тѣзи изстъпления по заповѣдта на Енверъ бей и въ негово присѣствие. *)

*) Ползувахъ се отъ политическитѣ кореспонденти на К. Вейлемюлеръ, сътрудникъ на хубавото руско описание „Современный міръ.“ и отъ гѣзи на военнитѣ кореспонденти при главната българска кавалерія Г.

Съдържание:

	стр.
I. Младотурският прѣвратъ; започването Аб- дулъ Хамида	3.
II. Младотурцитѣ и албанскитѣ възстания .	8.
III. Обратъ въ обществ. мнѣние	12.
IV. Грѣшкитѣ на младотурцитѣ и мжчнотитѣ.	18.
V. Военната лига и агонията на Турция . .	22.
VI. Грѣховецѣ на бацитѣ	27.
VII. Балканската война	31.
VIII. Тайната на българскитѣ успѣхи . . .	32.
IX. Къмъ Одринъ	36.
X. Кат'гледамъ ужаситѣ на войната. . .	38.
XI. Надъ обсадения Одринъ	43.
XII. Турскитѣ звѣрства	46.

